

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационно изследване на тема „Социално-педагогически аспекти на самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст”

Автор: Александра Ковачева

Докторант в редовна форма на обучение, докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика” (Теория на възпитанието)

Научен ръководител: проф. д-р Маргарита Колева

Основание: Заповед № 193/31 януари 2017 година на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски”, Благоевград

Рецензент: доц. д-р Траян Попкочев

1. Кратки данни за докторанта.

Александра Георгиева Ковачева получава висшето си образование в ЮЗУ „Неофит Рилски”, Благоевград. Тя е бакалавър по социална педагогика (2012 г.) и магистър по образователен мениджмънт (2013 г.). Същата година е зачислена е за докторант в докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика”. Като докторант активно участва в докторантските семинари и научно-изследователски сесии. Води семинарни упражнения (Теории за социализация и ресоциализация, Социално развитие на детето) на студентите от Факултета по педагогика при ЮЗУ „Неофит Рилски”. Участва в изпълнението на няколко научно-изследователски и структурни проекти. Подготвя за издаване сборници с изследвания на студенти и докторанти. Като докторант започва работа към РУО Благоевград, към който е консултант по кариерно ориентиране.

2. Обем и структура

Дисертационната разработка е в обем от 300 стандартни страници текст. От тях 232 страници са основен текст, а приложенията са 68 стр.

Структурата ѝ е както следва: Постановка на проблема. Самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст (20 стр.). Четири глави, съответно **гл. 1.:** „Аспекти върху детското психосоциално развитие -теоретична основа на изследването (27 стр.); **глава 2.:** „Самотата на детето във възрастта на детството” (46 стр.); **гл. 3:** „Своеобразие и динамика на самотата при децата от предучилищна и начална училищна възраст в условията на социално-педагогическата среда – констатиращи изследвания” (98 стр.); **гл. 4.:** „Социално-педагогически ресурси за преодоляване на явлението „детска самота” – идеен проект” (21 стр.); Заключение (5 стр.), Основни научни и приложни приноси на дисертационния труд (1 – една стр.), Публикации по темата на дисертационния труд (1 стр.); Литература (10 стр.).

Приложенията са общо на брой 10. От тях две са анкетни карти: 1) Анкета за проучване и анализиране на нагласите в сектора НПО; 2) Анкета с педагози в детски градини и училища 3) Въпросник за изследване на влиянието на електронната комуникация върху самотата (по Luigi Bonetti); 4) Тест „Нарисувай рисунка на тема „Моето семейство”” (по В. Хюлс и Дж. Дилео); 5) Тест „Нарисувай рисунка на тема „Аз в групата на моите връстници”” за проверка на комфорта на детето в детската група (по Мария Бьокова); 6) Тест Нарисувай рисунка на тема „Аз в класната стая с моите връстници”” за проверка на комфорта на детето в училищния клас (по Мария

Бьокова); 7) Тест „Весел – тъжен“ (по И. Дерманова); 8) Методика „Беседа“ (по И. Дерманова); 9) Скала за самота – The University of California Los Angeles, Loneliness Scale (UCLA Loneliness Scale, Version 3, Russell, 1996); 10) Модел на педагогическа стратегия „Да общуваме с нашите деца“.

Трудът е богато илюстриран: 26 таблици, 9 схеми, 52 графики, 7 изображения.

Структурата следва дедуктивен подход: от общите постановки за развитието на детето към такива с философски и социално-психологически характер за самотата и от там – към собствени емпирични изследвания на самото явление. На тази база се пристъпва към изграждане на идеен проект на практически решения за работа по преодоляване и превенция на явлението „самота“ при децата от изследваната възраст. Подходът е приемлив, доколкото позволява самотата да се мисли в контекст на личностно развитие и възпитание.

Налице е известна неравномерност в обема на отделните структурни елементи на текста. Основният обем се носи от трета глава. В рецензията при предварителното обсъждане препоръчах обмисляне на структурата, което в количествена пропорция не е отразено, но е налице прецизиране на заглавията на две от главите. С това е постигната по-ясна постановка на разглежданите проблеми по-добра вътрешно-логическа стройност на текста.

3. Информационна база

Използвани са общо 176 литературни източника, от които на български език са 117, 59 са на латиница (английски) и 15 Интернет-ресурси. Справочният апарат е достатъчен по обем и е *реално и коректно използван* при анализа на проблематиката. Той показва добра осведоменост по проблематиката в англоезични изследвания, български и руски такива. Спазена е академичната етика. Текстът е авторски, което се идентифицира при проверка със софтуера Advego Plagiatius.

Оформлението на текста и литературните източници, включително интернет-ресурсите, е направено прецизно.

4. Концепция на проучването

Александра Ковачева заявява концепцията си в „Постановка на проблема. Самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст“. Тя тръгва от емпирични констатации и теоретични обобщения за съвременната социална ситуация на развитие на подрастващите (нарушена връзка между поколенията, разпадане на семейството, девалвация на социални ценности, непълноценно социализиране, проблеми със свободното време на подрастващите, извънбрачна нарастваща раждаемост, трудова миграция, „социалната недостатъчност“ в семейството и др. Очертава важни проблеми и изследвания по темата и се „приближава“ към своя неизследван предмет. Тематиката определено е повече от остра, особено актуална и сравнително нова за изследване в наши условия в посочената възраст. Налице са предпоставки за изследване, което може да даде полезен продукт.

За **обект** на изследването е избрано „социалното явление „самота“ в предучилищна и начална училищна възраст“ (с. 11), а **предмет**: „социално-педагогическите аспекти и измерения на самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст, .. и ... причините, които провокират появата ѝ в тази възрастова група“ (стр. 11). Така дефиниран предметът ясно позиционира изследването в полето на педагогиката, като в дисциплинарната ѝ систематика то е на границата между теорията на възпитанието и социалната педагогика, без да се търси точна мяра за отношението. Приемам правилно определена **целта** „разкриване своеобразието на детската самота в условията на социално-педагогическата среда (стр.13). Задачите на изследването са: проучване и анализ върху значимите причини с влияние на появата на детската самота; синтезиране и конструиране на „профил“ на самотното дете във възрастта от 5 до 11 години; моде-

лиране на прагматичен инструментариум за изследване на детската самота (с. 13). Авторът издига за проверка **хипотеза**: че *„детската самота е предизвикана и се влияе най-вече от условията на околната среда (семејство, детска градина, училище), която създава социалния „климат“ за възпитание на детето във възрастта от 5 до 11 години“* (стр.14). За анализ на очакваните резултати правилно са формулирани критерии и показатели, индикатори съответно по модела: 1-5-7; 2-3-5; 3-3-7; 4-2-7. Дефинирани са правилно основни понятия. Прави приятно впечатление ориентирането на изследването към важни педагогически принципи (с. 14-15).

Методиката на емпиричното изследване включва две анкети, един авторски въпросник три рисувателни теста, методика „весел-тъжен“ за изследване „представите на детето за емоционално значимите моменти от живота му в детската градина“, беседа, скала за изследване на самотата (по Daniel Russell). Като цяло тя е богата, допълва се взаимно, относима е към предмета на изследването, съобразена е с възрастта на изследваните. Използват се вече апробирани методи и такива, които авторът създава сам (двете анкети) или адаптира (методиката на Бонети). Методиката е добре описана. Прилага се корелационен анализ за установяване на зависимост между отделни фактори, провокиращи самота и същата такава. Организацията на изследването – също! Извадката е в обем от 130 лица: 50 деца от предучилищна възраст и 80 ученици началния етап на образованието.

Концепцията в своята цялост е приемлива и логично обоснована (виж и с. 97).

В сравнение със състоянието на текста при предварителното обсъждане дисертантът е прецизирал някои моменти от концепцията, включително и хипотезата и аргументацията. Уточнени са формулировката на предмета, постигнато е стилово подобрене, обогатени са някои от базовите предпоставки, върху които стъпва изследването.

5. Съдържание на труда

В съдържателно отношение дисертационната разработка предава вярно основни постановки относно детското развитие в неговия социален и психичен контекст. Вярно са очертани причини и последици от социалните явления и педагогическите взаимодействия върху това развитие. Изведени са негативни последици, сред които е очертана самотата. Като предпоставки за възникване на самотата са обосновани: нарушената връзка между поколенията, икономическите проблеми на младите семејства, „социалната недостатъчност“ - „липса на необходимото и достатъчно ... социално общуване на децата с връстници и възрастни“ (6), проблемите в образователните и възпитателни институции, непознаването и отсъствието на трансфер на добри практики за справяне с детската самота.

Вярно и обосновано са предадени основни характеристики на самотата и по-специално на детската самота с нейното отражение върху развитието на подрастващите в социален план. Проблемът за самотата най-напред е сбито разгледан във философски план (постановки на М. Хайдегер, А. Шопенхауер, К. Палешутски, И. Великов). Преминава се към представяне на проблематиката за детската самота през призмата на психодинамичната концепция, феноменологията, екзистенциализма, интеракционизма, когнитивизма (стр. 56-57). Очертани са причини за възникването на самотата при децата, коренящи се в особеностите на детската личност, средата и в по-специфичен план – в семејството (стр. 59-66). Посочени са последици от самотата върху детското развитие (стр. 68-70).

Заслужава внимание систематизацията на чертите, очертаващи социално-психологическия профил на самотника по критериите „отчаяние“, „депресия“, „скука“, „самоунищожение“ (с. 74-75).

Специално внимание е посветено на появата на самотата на детето в образователните институции (детска градина и училище). Като условия за поява са разгледани негативните прежи-

вявания, наказанията, нараняването на достойнството на детето, отсъствието на доверие към него, изолацията и отхвърлеността от родители и приятели, упреците, незаинтересоваността (с. 80-85). Връзката теория-практика по проблема е показана с отделен параграф, в който са анализирани резултати от добри национални и наднационални практики относно превенция и преодоляване на социално-педагогически проблеми в детството, включително самотата.

6. Емпирично изследване

Резултатите от проучването на нагласите в неправителствения сектор показват, че проблема там се констатира, оценява се за актуален, но по него малко се работи (с. 101-111). Това още веднъж откроява важността на дисертационното проучване. В предучилищна възраст самота вече се улавя от педагозите, определя се като тревожен проблем, по нея в детската градина се работи, но отсъства задоволителна информираност и професионална компетентност от страна и на педагози, и на родители (с. 111-129). Данните от теста на Луиджи Бонети показват, че в начална училищна възраст самотата „често се провокира от изолацията и нежеланието на останалите да общуват с дадено лице“, като последното при „25% (n=20) от изследваните лица им се случва рядко, на 14% (n=11) – „понякога“, а на други 7% (n=6) – „винаги““ (с.147).

Обобщението на резултатите от рисувателните тестове показва, че значителна част от децата се развиват в неблагоприятна семейна среда; че нараства броя на семействата, които се разпадат, нарастват конфликтите между родителите, влошава се емоционално-социалната среда в семейството, променят се ценностните представи за качества и поведение на децата. Сериозно е отсъствието на положителен климат в детските градини и училище (съответно 42% и 28% от изследваните- с. 158). В съвкупност всичко това рефлектира като предпоставка за самота на детето, която се свързва с контактите с родители, близки, връстници (с. 153, 158, 165). По скалата за самотата (UCLA Loneliness Scale, Version 3) с тревога се констатира, че при 42% от изследваните ученици се установява средно ниво на самота, при 6% - високо, а при 2% - много високо“ (с 166).

Статистическият анализ (с. 174-175) очертава при изследваните от предучилищна възраст умерена корелация ($R=0,38$) между наличието на неблагоприятна семейна и проявите на самота, а в начална училищна възраст - $R=0,50$. Влиянието на негативните емоционални състояния върху проявите на самота съответно е с коефициенти 0,52 и 0,37. Съответно влиянието на чувството за самота върху проявите на агресия в предучилищна и начална училищна възраст се изразява с корелация $R=0,20$ и $R=0,24$.

Обособяват се **три профила** на самотното дете по критериите отношения в семейството, осмисленост на явлението „самотата“, социална тревожност. Общо в трите профила е, че относително чувство на самота „преобладава наличието на чувството за липса на човек, с когото да общува“. Друго: и в трите случая семейната среда захранва тревожност у децата (с. 182-187). Обобщението на дисертанта е, че „самотните деца често не искат да покажат слабост. Те са приели, че това е съдбата им. В училищна среда те се чувстват различни, особено тези, чиито родители са далеч или пък нямат време“ (с. 193).

Главата „Социално-педагогически ресурси за преодоляване на явлението „детска самота“ – идеен проект“ развива два модела на педагогически стратегии за „справяне с проблема „самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст“. Единият е „Да общуваме с нашите деца“, а другият: „Модел за мрежово сътрудничество между организации и институции“. Предлаганите модели са замислени с превантивна и корекционна насоченост и върху идеята за „позитивни взаимодействия на равнища „родител – дете – педагог“. Моделите са един вид

следствие от емпиричните и теоретични проучвания с идея за връзка с практиката, но емпиричната им верификация не е ясна и не е предмет на изследване.

7. Приноси

В *методически план*: приложени са авторизирани методики (например тази на Луиджи Бонети – стр. 130) и са апробирани авторски методики за изследване на самотата и институции (1. Анкета за проучване и анализиране на нагласите в сектора НПО“ и „Анкета с педагози в детски градини и училища“).

На равнище *факти*. Изведени са водещи фактори за появата и развитието на самотата в изследваната възраст. Изведени са интересни данни за възприемането на същата при децата от изследваната извадка. Разкрити са връзки между самотата и проявите на социално поведение на изследваните лица. Всичко това може да бъде верифицирано в по-нататъшни изследвания по предложената методика.

С приносен характер са очертаните три профила на самотното дете (с. 186).

Такава характеристика има и изведеният модел за общуване с децата и за мрежово взаимодействие на институциите с цел превенция на детската самота. От този порядък са обобщенията в параграф „3.2. Самотата на детето в образователните институции: детска градина и училище – условия за поява“

Обобщени и систематизирани са разнопосочни по теоретична натовареност и фактическо богатство изследвания върху детската самота. Този резултат може да послужи при изграждане на по-стройна концепция за същата, както и с методически характер – при обучението на студентите за диагностициране, разбиране и работа по темата „детска самота“.

8. Критични бележки и препоръки

В критичен план хипотезата би могло да бъде по-конкретна, например ориентирана към профили на детската самота по възраст или би могла по-ясно да се ориентира към факторни връзки и качествени прояви.

Също така възрастовият диапазон е твърде широк, което задава необходимост от вътрешното диференциране на разглеждания предмет, респ. вътрешно специфициране на методиката на изследване, което е направено относно рисуваелните тестове. И още: извадката от началния етап не е уточнена по възраст.

В анкетите някои от въпросите предвиждат „затворени отговори“, които не отговарят на замисъла на питането (пита се какво е отношението към проблема „самота“, а се отговаря „запознат съм“ – въпрос № 5, анкетна карта № 1. Въпрос № 4 от анкетна карта № 2 включва три неизвестни в себе си и не е ясно на кое от тях отговаря респондентът.

Интересната идея за извеждане на профили на детската самота би могла да се подложи на експертна оценка, за да се изчислят критериите и индикаторите за класификация.

Пропуснати са ред добри възможности за извеждане на корелации. Например: няма експлицитно представени данни за самотата при децата спрямо броя им в семейството и типологията на последното (не са представени групите, няма описателна статистическа характеристика по групи и корелации). Същото се отнася и за резултатите от теста на Бонети: отсъстват данни за изследвани лица, групирани по теми на електронна комуникация и корелацията с проявената самота. По рисуваелния тест: не е изведено явно сравняване на самотата при деца в неблагоприятни семейства и благоприятни, не са показани корелации. Аналогична е картината за връзката агресия-самота.

Изводите от емпиричните данни могат да се концептуализират по-добре към определена теория за самотата и социо-културен контекст на емпирична валидност. Подобно „разполагане“ на емпиричните резултати би могло да даде повод и за дискусия върху обобщаващи теоретични постановки за детската самота. Такава дискусия в изследването липсва.

Приносните моменти също могат да бъдат по-ясно ориентирани към определен теоретичен подход или направление във възпитанието и да имат по-строга вътрешна възрастова диференциация.

9. Автореферат

Приемам, че авторефератът отразява правдиво съдържанието на дисертационната разработка. Оформлението му е по установените правила и дава добри възможности на читателите за запознаване с основното в дисертационното проучване.

Въпроси към докторанта. 1) при положение че изследванията констатираха засилен детецентризъм на българското семейство, как се обяснява ранния сблъсък на изследваните деца със самотата? 2) Защо се разминават контурите на картина за самотата на децата, която представят институциите, участващи във възпитанието на подрастващите, респ. ефективността на работата им?

10. Заключение

Предлаганият дисертационен труд има ясно определени достойнство, очертани в изложението по-горе. Накратко: много добро познаване на проблематиката в теоретичните ѝ измерения; ясна концепция, изложена на добър стил; реално *самостоятелно* проведено изследване с интересни данни и анализи; изведени *приноси* моменти – установени емпирична зависимости между характер на взаимодействие в определени институции и проявите на самота, профили на самотното дете, *методика* за превенция на детската самота; елементи на собствен инструментариум в емпиричното изследване и авторизиране на познати методики.

Авторът е публикувал свои изследвания по темата в авторитетни български научни списания (сп. Педагогика - три броя), представя част от резултатите и в чужбина – на английски език.

Дисертационният труд изпълнява изискванията на чл. 6, ал. 3. от Закона за развитие на академичния състав в Република България. Въз основа на това предлагам на уважаемото *научно жури* да присъди на **Александра Георгиева Ковачева образователната и научна степен „доктор“** в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Теория на възпитанието и дидактика.

09.03.2017 г.

Доц. д-р Траян Попковчев: .

Гр. Благоевград

(подпис)